

Mirko Pejanović

DEMOGRAFSKO-MIGRACIJSKI PROBLEMI U POSLIJERATNOJ BOSNI I HERCEGOVINI

1) Predratno demografsko stanje u Bosni i Hercegovini

U vrijeme egzistencije Bosne i Hercegovine unutar jugoslovenske socijalističke federacije, i to u ravnopravnom statusu jedne od šest republika (1945–90), Bosna i Hercegovina je imala visoku stopu nataliteta, a time i relativno visoku stopu rasta broja stanovnika. Kao jedna od nerazvijenih republika, imala je u to vrijeme najveću stopu emigracije stanovništva. Najveća stopa migracije zabilježena je u korpusu hrvatskog naroda. Prema popisu stanovništva iz 1991. Bosna i Hercegovina je imala sljedeću demografsku sliku:

Ukupno stanovnika	100%	4 377 033
Bošnjaci	43,71	1 902 956
Srbi	31,3	1 366 104
Hrvati	17,3	760 852
Ostali	7,7	343 111

Izvor: Pejanović, M. (2005), Politički razvitak BiH u postdejtonskom periodu, str. 109.

Procjena stanovništva za 2006. prema administrativnoj strukturi BiH:

Federacija BiH	2 325 000
Republika Srpska	1 487 785
Distrikt Brčko	75 470
BiH (ukupno)	3 888 255

Izvor: Federalni zavod za statistiku; Republički zavod za statistiku; Agencija za statistiku BiH

2) Demografsko-migracijske promjene za vrijeme rata 1992–95.

Rat koji je u Bosni i Hercegovini započeo u aprilu 1992. opsadom Sarajeva i nasilnim progonom Bošnjaka iz istočne Bosne, istočne Hercegovine, Banjalučke regije, kao i progonom Hrvata iz Posavine i Bosanske krajine javio se kao agresija tada vojno moćnog Miloševićevog režima. Cilj tog režima bio je stvaranje etnički zaokruženog prostora pod nazivom Republika srpskog naroda. Potkraj 1992. godine 70% teritorije Bosne i Hercegovine bio je pod kontrolom JNA, odnosno JNA preimenovane u Vojsku Republike srpskog naroda. Sa prostora koji je zauzela Vojska Republike srpskog naroda nasilno je prognano oko 300 000 pripadnika hrvatskog naroda¹ i više od 500 000 pripadnika bošnjačkog naroda.² To je bio prvi val nasilnog progona i iseljavanja hrvatskog i bošnjačkog stanovništva. Iseljavanje je išlo pretežno u smjeru Republike Hrvatske i dijelom prema Sloveniji i zadapnoevropskim zemljama.

Drugi val iseljavanja uslijedio je od maja 1993, nakon izbijanja hrvatsko-bošnjačkog sukoba. Tokom ovog sukoba iseljeni su Bošnjaci iz zapadnog dijela Mostara, zatim Čapljine, Ljubuškog, Stoca, Prozora, Duvna, Livna i Kiseljaka. Hrvati su bili prognani iz Fojnice, Konjica, Zenice, Maglaja, Zavidovića, Vareša, Travnika, Bugojna, Jablanice

¹ Progon Hrvata bio je iz Posavine, Banjalučke i Dobojske regije.

² Bošnjaci su najviše prognani iz istočne Bosne, Banje Luke, Prijedora, Doboja i istočne Hercegovine.

i Kaknja. Unutar ovog vala iselio se i znatan broj stanovnika srpske nacionalnosti iz većih gradova s prostora Federacije: Bihać, Travnik, Zenica, Bugojno, Jajce, Konjic, Mostar, Sarajevo, Tuzla, Lukavac, Maglaj, Zavidovići, Čapljina, Živinice i Livno. (Procjenjuje se da je sa prostora Federacije BiH tokom rata i nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma iselilo oko 400 000 pripadnika srpskog naroda.) Jedan broj je iselio u Republiku Srbiju (oko 50%), a drugi dio u Australiju, Kanadu, SAD i zapadnoevropske zemlje. Prema procjenama međunarodnih institucija tokom prve tri godine rata u Bosni i Hercegovini nasilno je prognano ili raseljeno više od dva miliona žitelja Bosne i Hercegovine.

3) Politike vladajućih stranaka prema povratku izbjeglica i raseljenih osoba u poslijeratnom periodu

Na prvim poslijeratnim i poslijedejtonskim višestranačkim izborima pobijedile su etničke stranke: SDA, HDZ BiH i SDS u procentu od 86% (za 2% više od prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini 1990). U odnosu na povratak izbjeglica i raseljenih osoba u predratna mjesta življenja vladajuće etničke stranke vodile su politiku etničkog reciprociteta: smatrale su da povratak etničkih skupina treba biti kontrolisan i mjeran prema povratku druge etničke skupine. Pojedinačne stranačke politike imale su sljedeće odrednice:

Srpska demokratska stranka – SDS zagovara politiku odvracanja Srba da se vrate u Federaciju BiH. Cilj je bio postići potpunu etničku homogenizaciju unutar zaokruženog teritorija. Istovremeno je provodila politiku opstrukcije prava Hrvatima i Bošnjacima da ostvare povratak u Republiku Srpsku. Rezultat takve politike je neznan povratak hrvatskog stanovništva u Posavinu i Bosansku krajinu – od 1996. do 2007. u Republiku Srpsku povratak je ostvarilo između 12–15 000 građana hrvatske nacionalnosti.³ To je manje od jedne desetine hrvatskog stanovništva od onoga koje je do rata živjelo u Posavini, Banjalučkoj i Dobojskoj regiji.

³ Pejanović M. (2005), *Politički razvitak BiH u postdejtonskom periodu*. Sarajevo, str. 79.

Stranka demokratske akcije – SDA zagovarala je i materijalno pomagala povratak Bošnjaka u Republiku Srpsku. Rezultat te politike je povratak između 150–160 000 Bošnjaka na prostor Republike Srpske u opštinama Prijedor, Bosanska Gradiška, Prnjavor, Doboj, Bijeljina, Kotor Varoš, Banja Luka, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Foča, Modriča i Višegrad, te neznatan broj u opštine Trebinje, Gacko i Nevesinje.

Hrvatska demokratska zajednica – HDZ BiH zagovarala je politiku izgradnje naselja za u ratu prognane i raseljene Hrvate na prostoru Mostara, Čapljine, Stoca, Livna, Kupresa, Kiseljaka, Busovače i Viteza. Nije oblikovala politiku povratka Hrvata u Posavinu, Banjalučku regiju, Sarajevo⁴, Konjic, Kakanj i Zenicu. Zbog odnosa Hrvatske demokratske zajednice BiH, kao vladajuće stranke, naspram povratka Hrvata, naročito u Posavinu, dogodio se društveni neuspjeh povratka Hrvata na prostor Republike Srpske.

Povratak srpskog naroda na prostor Federacije u postdejtonskom vremenu (1996–2007) odvija se uz pomoć nevladinih organizacija i institucija međunarodne zajednice. Najveći poticaj na povratak Srba u Federaciju i u postizanju konstitutivnosti srpskog naroda u Federaciji BiH imala je zajednička aktivnost Srpskog građanskog vijeća (SGV), Hrvatskog narodnog vijeća (HNV) i Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca (VKBI). Rezultat te aktivnosti bio je povratak između 130–140 000 građana srpske nacionalnosti na prostor Federacije BiH, najviše u Sarajevo, Tuzlu, Drvar, Grahovo, Glamoč, Bosanski Petrovac, Bosansku Krupu, Sanski Most, Lukavac, Konjic, Kalesiju, Gradačac i Maglaj. Povratak izbjeglica i raseljenih osoba u predratna mjesta življenja ostvaren je prema procjenama (popis stanovništva još nije organiziran) u obuhvatu od 1 004 898 stanovnika.⁵ Na

⁴ Kao godina najvećeg povratka izbjeglica uzima se 2002. (te su godine usvojeni amandmani na entitetske ustave o konstitutivnosti naroda). Tokom 2002. u Sarajevo se vratilo 1729 Hrvata. *Izvor podataka*: Službena statistika Federalnog ministarstva za izbjeglice i raseljene osobe

⁵ Procjena je izvedena na temelju službene statistike UNHCR-a za Bosnu i Hercegovinu, za period 1996–2009.

prostoru Federacije BiH povratak je ostvarilo više od 800 000 stanovnika, a na prostoru Republike Srpske između 150–170 000 stanovnika. Procjenjuje se da je u evropske zemlje i SAD, Kanadu i Australiju iselilo i steklo državljanstvo u tim zemljama oko 800 000 bosanskohercegovačkih građana. Ova skupina se već oblikovala kao dijaspora države Bosne i Hercegovine.

Nakon poslijeratnog povratka izbjeglica i raseljenih osoba u Bosnu i Hercegovinu izdvajaju se dvije bitne karakteristike: 1) Bosna i Hercegovina je zbog posljedica rata od 1992. do 1996. izgubila, zbog trajnog iseljavanja, više od 800 000 stanovnika (ta je skupina izrazit demografski gubitak za Bosnu i Hercegovinu) i 2) u Bosni i Hercegovini je izvršena radikalna promjena etničke strukture opština i gradova. Kao primjer su Grad Mostar, Bihać i Kakanj:

Mostar				
1991.	126 628 stanovnika	35% Bošnjaci	34% Hrvati	19% Srbi
Procjena 2009.	111 116 stanovnika	47% Bošnjaci	48% Hrvati	3% Srbi

Izvor: »Pogledi«, *Oslobođenje*, 31. 10. 2009, str. 31

Kakanj				
1991.	55 950 stanovnika	Bošnjaci – 30 528 (54,56%)	Hrvati – 16 556 (29,59%)	Srbi – 4929 (8,80%)
Procjena (2004)	44 215 stanovnika	37 589 Bošnjaci 85,01%	5683 Hrvati 12,85%	649 Srbi 1,47%

Izvor: Grupa autora (2006), *Opštine/općine u Bosni i Hercegovini: demografske, socijalne, ekonomske i političke činjenice*. Sarajevo: FPN, str. 62

Bijać				
1991.	70 732 stanovnika	Bošnjaci – 46 737 (66,07%)	Hrvati – 5580 (7,88%)	Srbi – 12 689 (17,93%)
Procjena (2004)	60 810 stanovnika	55 154 90,69% Bošnjaci	3990 6,56% Hrvati	1498 2,46% Srbi

Izvor: Grupa autora (2006), *Opštine/općine u Bosni i Hercegovini: demografske, socijalne, ekonomske i političke činjenice*. Sarajevo: FPN, str. 61

4) Demografsko-migracijski problemi hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini tokom poslijeratnog perioda (1996–2007)

Nakon iseljavanja iz Bosne i Hercegovine u vrijeme rata (1992–96) hrvatsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini doživljava i poslijeratni val iseljavanja iz Bosne i Hercegovine:

- Iseljavanje iz opština Drvar, Glamoč i Grahovo 1998–2004, i to pretežno u Hrvatsku (oko 10 000 građana hrvatske nacionalnosti).
- Postepeno (tiho) iseljavanje hrvatskog stanovništva iz većih gradova sa prostora Federacije u postdejtonskom vremenu.

5) Uzroci iseljavanja Hrvata iz Bosne i Hercegovine

Glavni uzroci iseljavanja odnose se na: 1. nemogućnost zapošljavanja, 2. teškoće u postizanju kulturne ravnopravnosti, 3. osjećaj neravnopravnosti hrvatskog naroda usljed dvoentitetske podjele države Bosne i Hercegovine i 4. neizvjesna politička budućnost Bosne i Hercegovine.

Zapošljavanje je jedan od najvećih problema za mlade ljude u Bosni i Hercegovini. Nezaposlenost je dostigla 40% radno sposobnoga stanovništva. To je najveći procenat nezaposlenosti u zemljama jugoistočne Evrope. Mladi ljudi su nakon školovanja prisiljeni tražiti

zaposlenje u zemljama Evropske unije. Značajan broj zaposlenje nalazi u Republici Hrvatskoj. Po pravilu uz zaposlenje ide i formiranje porodice i stalni boravak u mjestu zaposlenja. Pomoć koju pruža Republika Hrvatska Hrvatima u Bosni i Hercegovini mogla bi više biti usmjerena na poduzetništvo i zapošljavanje omladine u lokalnim zajednicama.

Teškoće u ostvarivanju kulturne ravnopravnosti i kulturnog identiteta hrvatskog naroda javljaju se osobito u pogledu prava upotrebe jezika i u sferi informisanja. Zbog neizgrađenih politika i standarda zajedničkih programskih osnova u osnovnim i srednjim školama, u dijelu federacije Bosne i Hercegovine pohađanje nastave odvija se u dvije škole pod jednim krovom. Pravo upotrebe hrvatskog jezika valja osigurati uz punu ravnopravnost sa jezikom srpskog i bošnjačkog naroda. Takođe valja prevazići stanje odnosa u kome hrvatski narod ne može razvijati medije na hrvatskom jeziku na svim nivoima organizacije države: lokalnom, kantonalnom, entitetskom i državnom. Ako se ovo pitanje ne riješi, porast će osjećaj neravnopravnosti, a time će jačati tendencija iseljavanja Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Neuspjeli pokušaji promjene Dejtonskog ustava BiH, takođe kod hrvatskog naroda unose osjećaj neizvjesnosti za političku budućnost Bosne i Hercegovine.

6) Zaključak

Zbog nasilnog progona i iseljavanja u druge zemlje te stradanja civila tokom rata 1992–95. ukupno stanovništvo Bosne i Hercegovine je u odnosu na broj stanovnika prema popisu iz 1991. godine smanjeno za milion žitelja. To je prva odrednica u demografsko-migracijskim kretanjima koja su uslovljena karakterom rata u Bosni i Hercegovini (1992–95). Osim što je rat na početku imao obilježja klasične agresije susjedne države Srbije, potom elemente međusobnog sukoba na etničkoj osnovi u drugom dijelu rata, rat u Bosni i Hercegovini se, s obzirom na karakter rata, manifestirao kao rat protiv civila. Radi se o tome da je u prve dvije godine rata nasilno pokrenuto 2,2 miliona stanovnika iz njihovih mjesta (naselja) prijeratnog življenja.

Progon i pomjeranje stanovništva iz predratnih mjesta življenja dovelo je do radikalne promjene etničke strukture opština i gradova u Bosni i Hercegovini. Opštinski centri i veći gradovi u Republici Srpskoj demografski su ispražnjeni u pogledu učešća hrvatskog i bošnjačkog stanovništva. U opštinskim gradskim centrima (srednji i veći gradovi) došlo je do radikalne promjene etničke strukture. Gradovi Sarajevo, Zenica, Bihać, Ključ, Sanski Most, Bosanska Krupa, Donji Vakuf, Travnik, Konjic, Jablanica, Živinice, Lukavac, Gračanica, Banovići, Gradačac, Olovo, Kladanj, Zavidovići, Maglaj i Srebrenik postali su gradovi s apsolutnom većinom bošnjačkog naroda, i to sa procentom 90–95%. Opštine i gradovi kao što su Livno, Duvno, Kupres, Vitez, Čapljina, Stolac, Ljubuški i Prozor postali su mjesta življenja sa izrazitom većinom hrvatskog stanovništva. Jedan broj gradova zadržao je višeeetničku strukturu. Distrikt Brčko je sačuvani model multietničke strukture stanovništva, približno onoj koja je bila do rata. Kao multietnička gradska središta i u poslijeratnom vremenu egzistiraju Jajce, Bosanski Petrovac, Glamoč, Bugojno, Novi Travnik, Gornji Vakuf (Uskoplje), Tuzla, Kiseljak i Sarajevo u vrlo malom procentu od 5 do 10% nebošnjačkog stanovništva. Grad Mostar egzistira u dvoetničkoj strukturi, ali teritorijalno odvojenoj u dvije cjeline: Istočni i Zapadni Mostar.

Zbog pada prirodnog priraštaja stanovništva (dulje traje negativna stopa rasta), više umire nego što se rađa novih žitelja u poslijeratnom vremenu. Zato, kao i zbog ekonomske nužde za traženje zaposlenja u razvijenim zemljama Evrope, Bosna i Hercegovina od 2000. postaje zemlja intenzivne depopulacije.

Hrvatski narod kao jedan od tri konstitutivna naroda, ali i narod sa znatno manjim učešćem u ukupnom stanovništvu u odnosu na bošnjački i srpski narod (učešće 17% po popisu stanovništva iz 1991), uslijed ratnih posljedica bilježi stalni pad ukupnog broja u odnosu na prijeratno stanje. Prije rata u Bosni i Hercegovini bilo je oko 800 000 Hrvata, a od ovog broja tokom rata je prognano 312 000 i raseljeno 154 000. Po nekim procjenama broj Hrvata se u Bosni i Hercegovini do 2007. smanjio na oko 500 000. Na taj način učešće Hrvata u ukupnom broju stanovnika Bosne i Hercegovine smanjeno

je sa 17% u 1991. godini na oko 13% u 2008. Tiho iseljavanje hrvatskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine je vidljiv proces kojeg ne sprečava ni državna vlast u Bosni i Hercegovini, niti vladajuće stranke iz hrvatskog naroda. Ovaj proces je uslovljen ekonomskim razlozima, nezaposlenošću, zatim kulturološkim razlozima zbog nedovoljne institucionalne zaštite ravnopravnosti hrvatskog naroda u sferi kulture, upotrebe jezika i informisanja. Uz ove razloge na sceni je i osjećaj neravnopravnosti zbog nepravednog dejtonskog unutrašnjeg političko-teritorijalnog ustrojstva države Bosne i Hercegovine. Postojanje dva entiteta u strukturi države sa tri konstitutivna naroda dovelo je hrvatski narod do osjećaja systemske neravnopravnosti. U ovome su saglasni lideri stranaka sa hrvatskim predznakom, kao i vjerske vođe. Postoji nedovoljno prepoznata opasnost da kontinuirano smanjenje broja građana hrvatske nacionalnosti u ukupnom broju stanovnika Bosne i Hercegovine može dovesti do novoga geopolitičkog stanja u kojem bi mogli postati upitni, kroz istoriju oblikovano, multietničko biće Bosne i Hercegovine i njena specifična državnost (država građana i ravnopravnih – konstitutivnih naroda na cijelome prostoru države).

Dvije države: Bosna i Hercegovina i Hrvatska u svojim međudržavnim odnosima stoje pred društvenim izazovom poduzimanja zajedničkih systemskih mjera u nekoliko pravaca. Jedan je zaustaviti iseljavanje Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Drugi je omogućiti usmjerenim državnim mjerama povratak prognanoga hrvatskog stanovništva u Posavinu, Banjalučku i Dobojsku regiju. Treći je pravac usmjerenje pomoći Republike Hrvatske Hrvatima u Bosni i Hercegovini primarno u privatno poduzetništvo i zapošljavanje, i to isključivo putem lokalnih zajednica. Lokalne vlasti u opštinama u kojima žive Hrvati uz pomoć Republike Hrvatske mogu značajno poboljšati uslove rada i života hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Literatura

- Bošnjović, I. (1988), *Demografska crna jama*. Sarajevo: Veselin Masleša.
Granić, M. (2005), *Vanjski poslovi – iza kulisa politike*. Zagreb: Algoritam.

- Grupa autora (2006), *Opštine/općine u Bosni i Hercegovini: demografske, socijalne, ekonomske i političke činjenice*. Istraživačka studija Centra za razvoj lokalne i regionalne samouprave. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Ibrahimagić, O. (2005), *Državno uređenje Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.
- Komšić, I. (2006), *Preživljena zemlja – Tko je, kada i gdje dijelio BiH*. Zagreb: Prometej.
- Pejanović, M. (2005), *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*. Sarajevo: Šahinpašić.
- »Pogledi«, *Oslobođenje*, 31. 10. 2009.
- Primjer Bosne i Hercegovine: Održivi koncepti ili stranputice međunarodne zajednice? (2007), Sarajevo: Fondacija Henrich Böll.
- Statistički bilten stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine od 1996–2006 (2008). Sarajevo: Federalni zavod za statistiku.
- Statistički pregledi povratka izbjeglica u periodu 1996–2008, Federalno ministarstvo razbjeglih osoba i izbjeglica.
- Tematski bilten: Demografija (2007). Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
- Žepić, B. (2008), *Politička svakodnevnica*. Mostar.